

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

ЦІКАВИЙ СЕРГІЙ АНАТОЛІЙОВИЧ

УДК 82-1:821.161.2-027

**ЖАНР ДУМИ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ:
СТАНОВЛЕННЯ, ЕТАПИ РОЗВИТКУ, ХУДОЖНЯ СПЕЦИФІКА**

10.01.01 – українська література

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Харків – 2013

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Донецькому національному університеті Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України.

Науковий керівник: доктор філологічних наук, професор
Просалова Віра Андріївна,
Донецький національний університет,
завідувач, професор кафедри історії
української літератури і фольклористики.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Астаф'єв Олександр Григорович,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка, професор кафедри
теорії літератури, компаративістики
і літературної творчості;

кандидат філологічних наук, доцент
Сподарець Михайло Павлович,
Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна, доцент кафедри
історії української літератури.

Захист відбудеться «25» квітня 2013 року о 13.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 64.051.07 Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна за адресою: 61022, м. Харків, майдан Свободи, 4, ауд. 6-85.

З дисертацією можна ознайомитись у Центральній науковій бібліотеці Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (61022, м. Харків, майдан Свободи, 4).

Автореферат розісланий «____» березня 2013 р.

В. о. ученого секретаря
спеціалізованої вченої ради

Н. І. Гноєва

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Функціональне навантаження поняття „дума” в українській літературі має невинуватено широкий характер, і, вочевидь, суттєвою проблемою є встановлення кореляцій між випадками використання терміна в літературі та відповідним жанром, що й зумовлює вибір теми дисертації.

Термін „дума” та позначувана ним група текстів в українському літературознавстві, на відміну від фольклористики, не набули визначеного статусу, контексти використання відповідного слова донині залишаються широкими. Проблема зумовлена тривалою традицією нетермінологічного використання поняття українськими, російськими, польськими письменниками як компонента заголовка твору або підзаголовка з семантикою авторського визначення жанру. Функціональний діапазон поняття постає дуже широким: від актуалізації загальномовного значення слова до послідовного акцентування жанрового діалогу з усною народною творчістю.

В окремих випадках рецепції фольклорного жанру дума як компонент назви не представлена, що становить інший аспект проблеми. Натомість термін „дума” виступає як назва історичного твору в досить поважній традиції: подібна інтерпретація помітна в спадщині представників „української школи” в польській (Б. Залеський, Е. Ізопольський) та російській (К. Рилєєв) літературах; „Україна” П. Куліша також складається з дум. У ХХ ст. зустрічаються випадки використання поняття „дума” в назвах антологій та збірок поетичних творів. Подальше розширення сфери використання поняття в напрямку екстраполявання на прозові дослідницькі та есеїстичні тексти, як видається, тісно пов’язане виключно з загальномовним (нежанровим) значенням слова.

З огляду на невизначеність як в аспекті теоретичному (у питанні про жанровий фольклоризм), так і в історико-літературному (відсутність концепції розвитку жанру думи в історії української літератури), обрана тема видається **актуальною** в сучасному літературознавстві.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Вивчення думи як генетичного явища в літературі здійснено в рамках комплексної наукової міжкафедральної теми „Інтертекстуальність / інтерсуб’єктність: специфіка їх художньої реалізації у цілісності літературного твору” (шифр 11 – 1 вв / 2, номер державної реєстрації 0111U000399) Донецького національного університету. Тему дисертації затверджено на засіданні Бюро Наукової ради НАН України з проблеми „Класична спадщина та сучасна художня література” (протокол № 3 від 8 червня 2006 р.).

Мета дисертації – визначити особливості становлення і розвитку жанрових ознак думи в українській літературі. Мета роботи в такому формулюванні передбачає розв’язання таких **завдань**:

- дослідити основні літературознавчі та фольклористичні підходи до жанру як специфічної категорії;

- розглянути особливості жанру думи у фольклорному та літературному вимірах, встановити передумови трансмісії народного жанру в літературний обіг, супровідні жанрові асоціації, що виникли в процесі освоєння літературою нового жанру;
- виділити основні етапи реалізації фольклорного жанру в літературі;
- проаналізувати реалізацію жанрово значущих параметрів думи у вибраних літературних творах.

Об'єктом дослідження є твори, які різною мірою позначені зв'язком із жанром народної думи: М. Шашкевича, А. Метлинського, П. Куліша, І. Франка, Г. Хоткевича, П. Тичини, В. Поліщука, В. Алешка, Р. Купчинського, В. Свідзінського, А. Малишка, В. Барки, О. Бердника, В. Симоненка, Д. Кононенка, Ф. Гаріна, В. Грабовського; вставні думи з творів Т. Шевченка, О. Бердника, О. Ірванця. До об'єктів дослідження включено також ліричні та епічні твори, позначені впливом „пам'яті жанру” (М. Бахтін) думи: поеми П. Куліша, І. Франка, Т. Осьмачки, А. Малишка, Л. Костенко, Б. Олійника, О. Шведа; поезія В. Стуса.

Предмет дослідження – жанрові ознаки думи у творах названих авторів.

Методи дослідження. У роботі було поставлено за мету коректно представити результати взаємодії естетичних систем фольклору й літератури, і саме ця потреба визначила перевагу типологічного методу. Основні завдання вимагають також використання історико-порівняльного методу. У роботі використано метод системного аналізу, елементи рецептивного аналізу.

Теоретико-методологічна основа роботи – концепція „мовних ігор” Л. Вітгенштайна; актуальні жанрові теорії, як специфічно літературознавчі (Ц. Тодоров, С. Скварчинська, В. Кожинов, Г. Поспелов, Л. Чернець, Б. Іванюк, А. Ткаченко, Н. Копистянська) та фольклористичні (В. Пропп, Б. Путилов, К. Чистов), так і теоретичні положення дослідників фольклоризму (І. Франко, У. Далгат, Д. Медріш, Н. Копистянська, С. Росовецький, Н. Тихолоз). Важливими для побудови концепції роботи виявилися наукові теорії фальсифікації народної творчості (І. Айзеншток, Т. Лаптева, Л. Зуковіч, В. Івашків) та стилізації літературних творів під фольклорні (З. Кедріна, Є. Мущенко, А. Ткаченко).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що в дисертації вперше систематизовано вплив жанру думи на розвиток української літератури та окреслено основні напрями еволюції цього літературного жанру, що виник на основі народного.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійно виконаною науковою працею. Результати і висновки, що містяться в дисертації, отримано автором особисто.

Теоретичне та практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони вдосконалюють наскрізний лекційний курс історії української літератури; на основі отриманих висновків уточнено вивчення творчості окремих авторів, пропонуються нові напрями роботи на практичних заняттях зі згаданої

дисципліни. Теоретичні результати дослідження мають значення для розвитку методики аналізу фольклоризму літератури.

Апробація результатів роботи здійснена на звітно-наукових конференціях викладацького складу ДонНУ (Донецьк, 2007-2012), Всеукраїнській науковій конференції „Українська література в контексті світової літератури” (Одеса, 18-19 травня 2007 року), Міжнародній Інтернет-конференції „Українська література і загальнослов'янський контекст” (Бердянськ, 16-18 квітня 2008 року), Всеукраїнській конференції „Василь Стус: життєві і творчі контексти” (Донецьк, 25 вересня 2008 року), 4-их Всеукраїнських наукових читаннях, присвячених професору Л. Дунаєвській (Київ, 14 травня 2010 року), Всеукраїнській науковій конференції „Інтертекстуальні та комунікативні аспекти художнього тексту і їх літературознавча інтерпретація” (Донецьк, 29 жовтня 2010 року), Всеукраїнській науково-практичній конференції „Література і місто: художній поступ” (Луганськ, 17 жовтня 2012 року).

Публікації. За матеріалами дисертаційної роботи опубліковано 10 одноосібних публікацій, 8 з яких – у фахових наукових виданнях України.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків та списку використаних джерел (268 позицій). Загальний обсяг роботи складає 204 сторінки, із яких 182 – основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У „**Вступі**” обґрунтовано актуальність обраної теми, визначено мету, об'єкт, теоретико-методологічну основу, предмет і завдання дослідження, з'ясовано його наукову новизну, теоретичне й практичне значення, наведено інформацію про апробацію результатів роботи, її структуру та обсяг.

У **першому розділі** – „**Розвиток наукових уявлень про обсяг і зміст категорії жанру**” – розглянуто історію становлення наукових генетичних концепцій з метою визначення конститутивних складових проблеми. На основі літературознавчого та фольклористичного досвіду сформовано коло робочих понять жанрового аналізу. Порівняльний аналіз жанрових теорій двох дисциплін має на меті виділення засадничих принципів, що уможливають дослідження трансмісії жанру з однієї естетичної системи в іншу.

За поняттям „жанр” у літературознавстві закріпилася тенденція примноження авторських визначень цього терміна: від найперших випадків використання поняття „жанр” у працях О. Білецького, Б. Томашевського, Л. Виготського наука потерпає від недифінітивної традиції його використання, що було відзначено вже наприкінці 20-х років ХХ ст. У літературознавстві склалися закономірні тенденції розмежування окремих аспектів жанру як предмета теоретико-літературної рефлексії. Одним із рішень, сформованих у цьому напрямі, є ідея розрізнення жанру як історично складених літературних норм і жанру як класифікаційної одиниці (Г. Поспелов, Л. Чернець, С. Скварчинська, Н. Копистянська).

Із попередньою проблемою пов'язане питання про історичну змінність жанру. Полярні погляди представляють твердження, з одного боку, В. Кожина про абсолютну сталість жанрових ознак та, з іншого, – Б. Кроче щодо творення жанру в кожному новому творі. Часткове вирішення цієї проблеми уможливлене саме її зв'язком із попередньою: Н. Копистянська, виділяючи різні сфери (аспекти) жанру, утверджує думку про наявність як позачасових жанрових ознак, так і тих, що залежать від конкретної доби, національної специфіки літератури та особистості автора.

Необхідність різною мірою враховувати функцію авторських генеалогічних визначень обґрунтовують Л. Чернець, Н. Копистянська, Н. Тихолоз. Уточнення цього аспекту проблеми є вагомим для формування робочої концепції жанру, оскільки саме жанрова назва „дума” зустрічається як компонент заголовка твору й у фольклорі, і в літературі. Жанровизначальні заголовки можуть указувати на рівень генеалогічної свідомості епохи або генеалогічну свідомість самого митця, а також формувати своєрідний „обрій” для тлумачення тексту. Водночас класифікаційні стратегії, що ґрунтуються на письменницьких визначеннях, дослідниками характеризуються як помилкові.

Становлення стилю як важливого жанротворчого чинника є наслідком втрати жанром його класицистичної прескриптивності (Б. Іванюк, В. Корнійчук, Н. Тихолоз): в літературознавчій рецепції відбулося часткове розчинення жанру в стилі (Л. Цилевич, Г. Грабович, Я. Поліщук, П. Гернаді). На думку Ц. Тодорова, жанр продовжує існувати і як норма, з якою полемізують письменники, і як конвенційна модель порозуміння з читачем; жанр поза своїм історичним контекстом редукується, відповідно, до стильових норм.

У фольклористиці становлення наукової генеалогії пов'язане з працями В. Проппа, який узалежнював проблеми класифікації народної творчості від проблеми жанрового поділу; вченому належить ідея врахування особливостей зображуваного світу як жанротворчого чинника. Цю тезу розвинули В. Анікін, Б. Путилов та О. Киченко. Аналіз фольклористичної генеалогії створює передумови для визначення народного жанру як категорії, що, з одного боку, тісно пов'язана із загальномистецькими закономірностями (як особливий тип пізнання дійсності, модель цієї дійсності), з іншого – має відмінності, зумовлені усністю та утилітарністю (побутовою, обрядовою та соціальною закріпленістю) фольклорної традиції.

Історіографія питання переконує, що в обох дисциплінах проблема зв'язку категорій „жанр” і „стиль” не має однозначного вирішення, проте їх взаємозумовленість не викликає сумніву. Зокрема, жанрова дефініція поза визначенням стилістичних параметрів є проблематичною. Фактично, поза стилем лишається тільки здатність жанру представляти певний тип погляду на дійсність (Г. Грабович, Н. Копистянська, Н. Лейдерман). Визначаючи жанр як пізнавальну категорію (А. Тепляшина) у відповідному стилістичному оформленні, приймаємо жанр як діалектичну єдність світообразу (Н. Лейдерман) та стилю у визначенні

Г. Поспелова. Жанровий дискурс у дослідженні структуровано у відповідності до генологічної теорії С. Скварчинської: послідовно виділяються такі значущі аспекти жанру, як „генологічні предмети” (реальні, об’єктивні явища, виражені в конкретних творах, що існують незалежно від правильних або хибних суджень про них), „генологічні поняття” (теоретична рефлексія суттєвих жанрових рис) та „генологічна назва” (мовні позначення, що обслуговують як рівень предметів, так і рівень понять).

Другий розділ дисертації – „Дума у системі фольклорно-літературної взаємодії” – присвячений формулюванню жанрових ознак народної думи, особливостей генологічної назви та обсягу генологічного поняття – як на основі традиції, так і за визначеними вище критеріями стилю та світообразу.

У *підрозділі 2.1 „Еволюція генологічного поняття”* розглянуто становлення наукових уявлень про фольклорний жанр думи. На основі спорадичних спостережень дослідників та авторських висновків у цьому підрозділі виділено ключові особливості світообразу думи. Зокрема, конститутивною для сюжету є риторичність думи – її відповідність „публічному узусу” (М. Кодак), що виявляється на рівні мовленнєвого самовираження персонажів, діалогізації розвитку дії. Світ думи поляризований відповідно до розвитку первісної антиномії „ми – вони”, що спирається на міфологічне мислення. У контексті світового епосу розглядається трагічність народної думи: у дисертації прийнято тезу Н. Мойл про „героїзм перед лицем поразки” як інтерпретаційну модель подвигу. Помітними особливостями світообразу народної думи є сакралізація часу дії, неемпірична структура простору, дидактична та моралізаторська прагматика, дуалізм родинних та державних інтересів. Стиль думи в науковій рецепції висвітлений більш повно, власне, саме на стилі ґрунтується сучасна інтерпретація жанру у фольклористиці (М. Рильський, Б. Кирдан, С. Мишанич). Визначаючи стильові параметри жанру, у роботі враховуємо насамперед дослідницький досвід.

Підрозділ 2.2 „Історія генологічної назви «дума»” присвячений з’ясуванню кореляції між терміном (генологічною назвою) та певною сукупністю сталих жанрових особливостей, що визначають своєрідність думи. Проаналізовано тенденцію використання терміна в польській літературній традиції, зокрема, слідом за Р. Кирчівим та Д. Чижевським, наголошено, що у творах на українську тему К. Рилєєва назва „дума” з’явилася під впливом української школи польської літератури. Порівняння тенденції використання різних назв у фольклорі та творчості Ю. Немцевича, Б. Залеського, Ю. Словацького дає підстави стверджувати, що зв’язок між генологічним поняттям та генологічною назвою є послідовним, і, відповідно, відсутні підстави ігнорувати жанрове значення слова „дума”.

У *підрозділі 2.3 – „Етапи жанрової трансмісії народної думи: від фальсифікації до жанротворення”* – визначається місце жанрового фольклоризму в системі впливів усної народної творчості на літературу. На основі історії входження думи в науковий простір та спостережень за розвитком інших жанрів визначено етапи засвоєння письменством народного жанру. Численні редакційні обробки

видавцями, підробки фольклорних текстів запропоновано вважати першою (підготовчою) стадією, яка закладає основи для коригування народного світообразу та стилю у відповідності з духом доби. Зміщення акцентів із розвитком романтичної естетики призводить до появи стилізацій – свідомого орієнтування письменників на народні зразки, жанрові зокрема. У роботі оперуємо розширеним розумінням стилізації, запропонованим Є. Мущенко, згідно з яким стилізація є явищем генологічного рівня. Пошук творів, які можуть бути кваліфіковані як належні до жанру літературної думи у його нестилізованому різновиді, спирається на такі методологічні настанови: 1) проблематичність жанрової чистоти (логіка цієї пресупозиції обґрунтована у Розділі 1); 2) неприпустимість розмивання жанру літературної думи (у випадку недотримання вимоги виникає небезпека розширеного розуміння жанру). Очевидно, що саме у визначенні гіпотетичного кола власне літературних дум важливим маркером є авторська жанрова атрибуція, акцентована в назві (підзаголовку) тексту.

У третьому розділі – „Еволюція жанру думи в історії української літератури” – проаналізовано розвиток жанру літературної думи у повноті його виявів. Перший етап освоєння думи письменниками досліджено, зокрема, у *підрозділі 3.1 – „Особливості світообразу та стилю фальсифікованих дум”*. Аналіз фальсифікованих дум дозволяє окреслити специфічні ознаки цього жанрового різновиду. Усім творам властива спроба приховування авторського „я”, що виявляється як на рівні стилістичного оформлення, так і у спробах максимально наблизити картину світу думи до народної, однак орієнтування на заповнення лакун у фольклорному процесі зумовлює відхід від тематики та, відповідно, світообразу: висвітлення польсько-українських відносин у думі „Дари Баторія. Смерть Богданка” відбиває ідеологічний контекст XIX ст.; обставини хрещення Русі в „Думі-оповісті про морський похід «старшого князя»-язичника в «християнську землю»” постають у контексті чудес патериків та житійної літератури. У думі „Битва Полтавська” події позначені відверто імперськими та процарськими конотаціями. Фальсифікати Г. Хоткевича логічно розвивають цей напрям, актуалізуючи політичні складові в ідейному спрямуванні жанру.

Помітним явищем у фальсифікатах романтичної доби є розвиток набожності, що виявляється в актуалізації есхатологічних та молитовних мотивів. Образ поля після битви у фальсифікатах інтерпретується у відповідності з романтичними принципами естетики смерті та потворного.

Стилістичні параметри фальсифікованих дум визначаються розмаїттям включених шарів лексики (церковнослов’янізми, просторічні вирази, згрубілі слова), а також частотними авторськими спробами імітації застарілих слів.

Підрозділ 3.2 – „Стилiзація як різновид жанру літературної думи” – присвячено аналізу стилізованих дум, створених авторами в різні періоди розвитку української літератури. Згідно з робочою концепцією, прийнятою в дисертації, стилізація визначається як жанрове явище, що охоплює не тільки стильові особливості твору.

У *пункті 3.2.1* розглядаються ранні романтичні стилізації – твори М. Шашкевича, А. Метлинського, Т. Шевченка та П. Куліша. Світообраз думи М. Шашкевича „Хмельницького обступленіє Львова” вкладається в модель світу жанру народної думи й розвиває її незначною мірою. Тематична прив’язка до подій Визвольної війни, узагальнена картина битви в центрі є типовими для народної думи відповідного циклу, однак М. Шашкевич включає у сюжет колядкові мотиви лицарсько-дружинного та княжо-дружинного циклів: штурм ворожої фортеці, гіперболізація героя, який бере місто в облогу, вимога викупу. Стиль думи реалізує типові прийоми поезики народного жанру (обернена градація). У творчості як М. Шашкевича, так і А. Метлинського спостерігається вплив думового вірша на розвиток епічної поліметрії: в окремих випадках поети створюють візуальне враження нерівноскладового вірша дробленням силабічних (десяти- й дванадцятискладових) рядків. „Козачая смерть” А. Метлинського реалізує сюжетно-композиційну структуру „Думи про Самарських братів” – діалог смертельно пораних родичів на полі бою. У відповідності з власними смаками поет інтерпретує ситуацію спілкування в ключі естетики жаху: композиційна зв’язність сюжету посилюється наскрізним образом рік крові. Стилiстично текст розвиває традиції „розлитого фольклоризму” (С. Росовецький).

Творчість Т. Шевченка тісно пов’язана з народними джерелами, що підтверджує структура і зміст експозиційних елементів його поем. Вивчення поетичних текстів переконує, що частотним у цьому плані виявляється фольклорний формульний зачин із семантикою „недільного ранку” – як часу поважного й сакрального, який формує обрії читацьких очікувань. Дума кобзаря Степана („Невольник”) на рівні комунікативних очікувань, композиції, зв’язку з поезикою народного ліро-епосу реалізує впізнаваний діалог з жанром думи. Нерівноскладовий розмір „Думи” не вкладається в поліметричну структуру поеми, становить ритмічно виділену частину твору. Поет синтезує сюжетні ходи з різних варіантних пучків, актуалізує мотиви, не представлені в народній традиції, проте наявні у виконавському контексті (мотив осліплення). Т. Шевченко актуалізує діалог із думовим світообразом, інтерпретує формули та сталі епітети.

П. Куліш у поемі „Україна” об’єднав два етапи входження народного жанру в літературу – фальсифікацію та стилізацію. Поет репрезентує нові для свого часу погляди на жанр народної думи як частину вищого цілого: окремі думи є структурними розділами в його поемі. Композиційна побудова поеми з послідовним дотриманням цілісності сюжету окремих дум зумовила ефект „хронікальності”, фрагментованості твору. Дотримуючись жанрових традицій, автор композиційно завершив кожену думу, інтерпретуючи формули епічного стилю, формально-змістові позначники розвитку незалежних сюжетів. Стиль і світообраз жанру в інтерпретації П. Куліша виявляють різний ступінь наближення до „Слова о полку Ігоревім” та хронік і літописів, що закономірно з огляду на тематику.

Думові стилізації, позначені впливом романтизму, зберігають потужний зв’язок із фальсифікатами, як помічено під час аналізу поеми „Україна”.

Письменники прагнуть експлікувати діалог із фольклорною традицією, інтерпретуючи уснопоетичні формули, причому важливе значення має рецепція формули „невмирущої слави”, яка перегукується з естетикою романтизму. Ознаками епохи в цих творах є діалог із літературою як на рівні образного слова, так і на рівні естетичних принципів. Спостерігається також паралельне засвоєння ознак кількох жанрів, що модифікує незначною мірою світообраз літературних стилізацій думи, залишаючи його вповні впізнаваним.

Пункт 3.2.2 – „*Слово о полку Ігоревім*» у думових переспівах” – присвячений аналізу двох переспівів „Слова о полку Ігореві”, позначених впливом думової стилізації. Можна помітити, що обидва перебувають у контексті уявлень свого часу про жанр думи. Зокрема, саме під впливом наукових теорій початку ХХ ст. у переспіві К. Зіньківського виявився синтез впливів середньовічної європейської поеми та окремих стилістичних вкраплень думи. Думовий переспів Панаса Мирного позначений традицією однозначної кваліфікації пам’ятки як думи ХІІ ст., що була започаткована М. Максимовичем та постульована М. Драгомановим. Розгортання оригінальних паралелізмів та збагачення думовою образністю поетики „Слова...” відбувається в цьому творі у формі речитативного віршування, властивого народному ліро-епосу. Суттєвою відмінністю двох переспівів є римування: Панас Мирний надає перевагу суцільному дієслівному, натомість К. Зіньківський лишає клаузули неримованими. Таким чином, два переспіви, визначені авторами як „думи”, перебувають у колах різних уявлень про значення генологічної назви, по-різному співвідносять її з генологічним поняттям.

Думові стилізації В. Поліщука, В. Алешка, Р. Купчинського досліджені в пункті 3.2.3 – „*Специфіка дум революційного романтизму*”. Попри тематичну та суттєву для цього періоду літератури ідеологічну неподібність, думи названих авторів об’єднані пафосом схилення перед індивідуальним подвигом. Думи революційного романтизму споріднені насамперед конкретизацією центральної думової опозиції „ми – вони”, яка наповнюється класовим та національно-історичним змістом. Подібно до фольклорного жанру, опозиція абсолютизується в „Думі про Хведора Черника” (січові стрільці – окупанти), тоді як в інших двох текстах сюжетну значущість, окрім поляризованих пар „Бармашиха – попи”, „Гречкосій – Дерій”, мають невизначені й недеталізовані селянські маси. Ідейна визначеність дум В. Поліщука та В. Алешка досягається уславленням героїки революції в ідеологічній (паралітературній) перспективі, у той час як у творі Р. Купчинського акцентовано подвиги стрільця у визвольній боротьбі, що значно ближче до світообразу народної думи. Усі три тексти мають актуалізовану прив’язку до свого часу, що виявляється як у побудові конфлікту, так і на рівні образів доби (історично маркована лексика, військова та ідеологічна термінологія).

У пункті 3.2.4 – „*Стиль і світообраз пародійних стилізацій*” – розглядаються твори І. Франка та О. Ірванця, у яких наявні ознаки комічної інтерпретації генологічних закономірностей. Окремий інтерес дослідження в такому ракурсі зумовлює наявність у фольклорі жанрового різновиду жартівливих дум:

проаналізовані твори, як переконує порівняння, мають типологічні паралелі з цим підрозділом народного ліро-епосу.

I. Франко розширює тематичний діапазон думи, розбудовуючи сатиричну картину зрадливості та обмеженості галицької інтелігенції кінця XIX ст. на основі світообразних та стилістичних контрастів. Сміхова та викривальна інтенції твору поглиблюються невідповідністю героїв сподіваній картині світу (жанровому очікуванню читача). Упізнавання жанру думи відбувається на рівні ритмічної організації твору та підкресленої імітації високого стилю, однак конкретних стилістичних маркерів – стильових наслідувань – відносно небагато.

Вставні фольклорні стилізації в повісті „Очамимря” О. Ірванця мають подвійне значення: на рівні сюжету повісті вони легітимізують зв'язок Граду із зруйнованим соціумом; на рівні очуднення автором упізнаваних реалій вставні твори є важливими елементами багатовекторного висміювання дійсності (О. Ірванець критично осмислює фольклорну традицію і відверто пародіює її закони, зокрема, кліше, що часто незрозумілі самому виконавцю; у повісті доведено до абсурду сучасне фольклоротворення на рівні мотиву героїзації наркотичного сп'яніння). Стиль думи суттєво вплинув на формування епічного поважного стилю „повістярської” лінії твору в цілому на рівні поетичного синтаксису та принципів творення тавтологічних образів.

У пункті 3.2.5 – „*Особливості еволюції думового світообразу у стилізаціях*” – досліджено твори, які за ритмічними та стильовими особливостями відносяться до стилізацій, але суттєво віддалені від народного жанру-джерела за характером моделі світу. У „Думі про трьох вітрів” П. Тичини реалізовано показову для поезії революційної доби картину світу: подієвий сюжет міфологізується, виводить суспільні перетворення на макрокосмічний рівень пробудження творчих сил, що мають оновити землю. Експеримент В. Свідзінського з жанром думи („Ой красно ти, яблунько...”) стосується модифікації центральних особливостей світообразу, що наближає твір до календарного фольклору. Велич природного буянства у В. Свідзінського стає своєрідним еквівалентом героїки народних дум. Завдяки збереженню елементів стилю фольклорного ліро-епосу поет уможливорює інтерференцію ознак різних жанрів у свідомості читача, обізнаного з традицією.

Думові стилізації А. Малишка також позначені відмовою від епічності у фольклорному розумінні, натомість розгортають піднесені масштабні картини змін у суспільстві. Відповідно, твори нелокалізовані, гранично відірвані від просторової конкретики. Нерівноскладовий вірш увиразнює діалог із народною думовою традицією, проте ритмічне виділення композиційно значущих груп рядків досягається наближенням вірша до силабо-тоніки та силабіки. Подібна розбудова картини світу за принципом „концентрації історії” (В. Бородін), підміни епічності й подієвості розмахом спостерігається у двох думах-вставках О. Бердника (повість „Дике поле”). Між собою вони перебувають у діалогічному зв'язку, відбиваючи два взаємопов'язані аспекти життя українців козацької доби: неволю та визвольні походи. „Дума про доброго кубанця” В. Барки, з одного боку, має багато

відповідностей з картині світу думи (мотив молитви, риторичність, похорон, уславлення героїзму перед лицем поразки), однак події виводяться на символічний рівень, сюжет ускладнюється, а сама ситуація – міфологізується. „Дума про кобзаря” Д. Кононенка позначена послабленням епічної домінанти, яка замінюється градаційним накопиченням образів духовної величі кобзаря. Цитати фольклорної думи в тексті не стільки ілюструють рід занять героя, скільки увиразнюють настроєвий малюнок твору та складають елемент символічного зображення смерті народного співця.

Еволюція світообразу літературних стилізацій думи має дві виразні тенденції. Перша полягає в образному ускладненні й символізації епічного сюжету, що супроводжується змінами в ціннісних орієнтирах. Подібними рисами позначені „Дума про доброго кубанця” В. Барки та „Дума про кобзаря” Д. Кононенка. Попри відмову від прямого наслідування моделі світу народної думи, вони досить близькі до неї, оскільки зосереджені на проблематиці людського героїзму та виразно спроектовані на утвердження пам’яті про непересічний вчинок. Друга тенденція розвитку картини світу в стилізаціях об’єднує твори, в основі яких лежить переосмислена світобудова, де образ людини перестає бути сюжетним чинником. У таких текстах дія розуміється як узагальнена, конденсована, центральні образи мають важливе для коректного прочитання символічне значення. Відповідно, традиційний часопростір також постає неконкретним, лише підкреслює масштаб дії („Серед темної ночі...” А. Малишка, думи-вставки з „Дикого поля” О. Бердника) або й повністю редукується, натомість на перший план виступає саме сакральне значення часу („Дума про трьох вітрів” П. Тичини, „Ой красно ти, яблунько” В. Свідзінського).

Підрозділ 3.3 – „Модифікації жанру думи в літературі” – присвячено проблемі розвитку жанру думи в літературі поза межами стилізації. „Дума про Саву Кононенка” П. Куліша реалізує авторську спробу розвинути окреслений напрям. У картині світу новацією є семантичне поле, пов’язане з битвою, акцентування мотивації ворогів. Дума названа ім’ям зрадника, відступництва якого не виправдовується – на відміну від вчинків героїв народних творів. Натомість справжнім героєм постає збірний образ „завзятої голоти”. Експеримент з версифікацією у творі яскраво розвиває ранні романтичні спроби імітації вільного вірша шляхом експерименту з силабічною та силабо-тонічною метрикою. В. Симоненко у „Думі про щастя” виявляє контроверсійну налаштованість щодо традиційної поезики думи, хоча й прагне назвою, візуалізацією поділу на рядки, завершальною апеляцією до рідного краю актуалізувати діалог із відповідним жанром. Поет розвиває у вірші індивідуальне розуміння високого, продовжує та посилює риторичність думи, загострюючи полемічний аспект. Твір Ф. Гаріна „Дума про козака Дзюбу” присвячений подіям оборони Полтави російським гарнізоном у травні-червні 1709 року. Світообраз твору суттєво відрізняється від художнього світу народної думи, оскільки насичений „цареславним фальшем” (Ф. Колесса), а метричні особливості мають виразно експериментаторський характер. „Дума про

покликання” В. Грабовського присвячена Михайлові Шолохову, і її сюжет розвиває образні елементи його біографії. Картині світу твору властивий високий ступінь узагальнення, асоціативності (метафоричної та символічної) предметного плану – зокрема кола образів громадянської війни. Ритмічна організація твору складна, домінує декламаційно-тонічне віршування, зорієнтоване на ораторське озвучення твору.

Розвиток літературної думи в каноні соцреалізму відбувався в кількох напрямках і включав зокрема фальсифікації, які з ідеологічних мотивів стали важливою складовою радянського фольклоризму. Цим творам властивий розклад традиційного світообразу (інтернаціоналізм тем та проблематики, уславлення держави та її очільників) та активний вплив новітніх реалій на розвиток стилю. Авторські стилізації спостерігалися лише в період захоплення революційною неоромантикою, а власне літературні соцреалістичні думи розвинулися шляхом гіпертрофування одного композиційного елемента народного жанру – славослів’я. Так, у „Думі про безсмертного кобзаря” П. Тичини світообраз розбудований на трьох проблемних рівнях: вимушений розподіл українського народу на материкову та діаспорну частини; значення спадщини („слова”) Т. Шевченка у збереженні української самобутності; визволення та єднання України під проводом комуністичної ідеології.

Розділ четвертий – „«Пам’ять жанру» думи в українській літературі” – присвячений аналізу виявлення жанрових ознак думи в епічних та ліричних творах. Аргументовано, зокрема, вплив елементів генетичного поняття думи на поеми П. Куліша, у яких відбувається контамінація жанрових ознак: дума суттєво модифікується під впливом оди, байки, памфлету, казки. П. Куліш виявив авторську рецепцію славословної формули закінчення: поет підпорядковує увічнення пам’яті вольовому акту митця, утверджуючи незалежність істинної історії від народної інтерпретації. Помітною є залежність проаналізованих творів від такого параметра світообразу думи як моралізаторство, що розвивається в тенденційність: антисамодержавну („Дума про курку з курчатами”) та етатистську („Дума про татарина й орапа”, „Дума-пересторога, вельми на потонні часи потрібна”).

У „Думі про Наума Безумовича” І. Франко модифікував формули думового ліро-епосу, продовжив формування викривленої картини світу політичної дійсності, розпочав „Думою про Маледикта Плосколоба”: помітними є інтерпретація думових формул та сатиричне акцентування удавано героїчних промов „посла Безумовича”. І. Франко актуалізував діалог як із думовою традицією, так і зі „Словом о полку Ігоревім”, що помітно також у поемі „Дума про Зінька Самгородського” Т. Осьмачки.

Аналіз лірики Т. Осьмачки демонструє реалізацію „пам’яті жанру” думи на рівні стилю: зокрема, інтерпретовано епічні зачини, дієслівні градації, формули. „Дума про Зінька Самгородського”, попри низку виразно індивідуально-авторських ознак (експресіоністична деталь, складна композиція сюжету, елементи ірреального часопростору) виявляє близькість до жанрових параметрів світообразу народної

думи: розкривається мотив прокльону поневолювачам, герой індивідуалізується в тому числі в ігноруванні родинних цінностей заради народних. Близькою за специфікою вияву жанрових ознак думи є поема О. Шведа „Дума про надрайонового провідника ОУН «Сагайдачного» (Карпа Васильчука)”: сюжетна дихотомія „боротьба – полон”, спроба художньої канонізації героїв як взірців повстанського руху. У творі О. Шведа не тільки розгорнуто епічну картину збройної боротьби, але й у народно-епічному дусі наголошено на ідейній єдності героя зі своїм народом. Показово, що засоби розкриття героя (мовні партії, вчинки, авторські характеристики) підпорядковані складанню цілісного, внутрішньо несуперечливого образу, позбавленого душевних вагань і конфліктів, що відповідає принципам етичної однозначності фольклорного героя.

Книга Б. Чалого та О. Пархоменка „Дума про Київ та його витязів” – збірка поем на тему звияжнього минулого киян – актуалізує зв’язок з різними жанрами фольклору, однак загальний принцип її компонування прочитується в контексті традиції, вираженої „Україною” П. Куліша: думи-розділи склалися в єдиний епічний метасюжет.

Накладання поетики „Слова о полку Ігоревім” на жанрові ознаки думи спостерігається також у поемі Б. Олійника „Дума про місто”: автор утверджує синонімічність понять „дума” й „слово” як жанрових, риторичних термінів. У поемах А. Малишка та Л. Костенко виявлено елементи думового світообразу (героїзм перед лицем поразки), однак, з огляду на етос героїв та суперечливі моральні дилеми, „Дума про козака Данила” та „Дума про братів неазовських” далекі від народних джерел.

У поемі Л. Костенко „Дума про трьох братів неазовських” реалізовано протиставлення сюжетного матеріалу „Думи про втечу трьох братів з міста Азова, з турецької неволі” та забутого подвигу Сахна Черняка, чий вчинок – добровільне приєднання до засуджених на смерть – розглядається як діаметрально протилежний до подій зав’язки народного твору. У творі інтерпретуються фольклористичні припущення про причини уславлення братів, які, втікаючи від переслідування, кинули молодшого.

Проблема „дума і лірика” вирішується в дисертації на матеріалі поезій В. Стуса. Світообраз віршів поета корелює з особливостями моделі світу думи, чому сприяють типологічні передумови: неволя, примусова розлука з рідним краєм, особистий героїзм протистояння з нездоланими обставинами. Аналіз лірики В. Стуса переконує, що стильові паралелі з народним ліро-епосом незначні, а з тематичного обширу жанру його зацікавив лише поєдинок з ворогом: твори „Гасав нетяга на коні...”, „Шаблюкою воронованою...”, „Хапав повітря, як вітряк...” є варіаціями на тему „Думи про козака Голоту”. Поет розвинув та модифікував образи – парафрази України, осмислюючи їх у відповідності з контроверсійною концепцією образу рідного краю.

ВИСНОВКИ

Проблемність поставлених у роботі завдань зумовлюється порівняно слабкою розробкою питання жанрового фольклоризму. Очевидно, що в процесі аналізу літературної адаптації народного жанру слід урахувувати зміни, що відбуваються як у стилі, так і у світообразі. Важливою ознакою жанрової трансмісії є авторське генологічне визначення твору в заголовку чи підзаголовку, і відповідна тенденція слововживання простежується в роботі.

Найсуттєвішими ознаками світообразу жанру визначено риторичність, що виявляється на рівні мотиву прокляття, зіставності слова та дії, діалогічної насиченості; широкий спектр родинної проблематики, реалізований у думках усіх тематичних груп; просторову та часову визначеність (неемпіричну та емпіричну); поляризацію персонажів; „героїзм перед лицем поразки” (Н. Мойл).

Дослідження закономірностей проникнення фольклорних жанрів в літературу утверджує доцільність виділення етапів такої трансмісії, якими виявляються фальсифікації (видавничі обробки) та стилізації.

Фальсифіковані думи позначені свідомими спробами приховування авторського „я”, що помітно на рівні стилістичного оформлення та в спробах максимально наблизити картину світу думи до народної. Спостерігається модифікація світообразу ідеологічними уявленнями XIX-XX ст. (імперські ідеологеми, актуалізація політичних та соціальних мотивів) естетизацією смерті та потворного. Стиль фальсифікованих дум відзначається розмаїттям включених шарів лексики, а також авторськими спробами імітації застарілих форм слів. На рівні віршової будови фальсифіковані думи заклали основи для широкого втручання пісенної ритміки в думовий розмір.

Стилізації, розглянуті в роботі, відбивають рівень опрацювання наукою генологічного поняття фольклорної думи. Як підтверджує аналіз, романтики тяжіли до розмивання ознак народного ліро-епосу: помітні впливи календарно-обрядової лірики, естетизація смерті. Стилізації, позначені особливостями естетики романтизму, демонструють тенденцію нівелювання фольклорних ознак думи, взаємонашарування стилістичних особливостей різних жанрів (і „Слова о полку Ігоревім” зокрема), зміщення акцентів у світообразі. Великого значення набуло авторське визначення твору як „думи”.

Аналіз фальсифікованих та стилізованих дум підводить до необхідності деталізації поміченої нами одночасної рецепції літературою жанру думи та стильових особливостей, образних рядів „Слова о полку Ігоревім” („Похід на поляків”; поема-хроніка „Україна” П. Куліша; стилізації І. Франка). Панас Мирний у „Думі про військо Ігореве” акцентував ті риси оригіналу, які наближали його до стильової та світообразної специфіки народного ліро-епосу, тоді як у переспіві К. Зіньківського виявилися впливи середньовічної європейської поеми з окремими стилістичними вкрапленнями думи.

Проаналізовані революційно-романтичні думи споріднені насамперед історичною конкретизацією центральної думової опозиції „ми – вони”, яка структурує сюжетні конфлікти. Помітною є актуалізація „мовної гри” – риторичності і, як наслідок, – драматизації: мовленнєві партії героїв є сюжетотвірними. У думах В. Поліщука та В. Алешка героїка революції прославляється в ідеологічній (паралітературній) перспективі; у „Думі про Хведора Черника” Р. Купчинського акцентовано пафос визвольної боротьби, захисту рідного краю, що наближує картину світу цього твору до народної.

Думи І. Франка та О. Ірванця розглядаються в дисертації як стилізаційні спроби, що наслідують уже усталену у фольклорних пародійних думах логіку деформації стилю та світообразу. Однак, якщо в народній думі комізм досягається побутовим зниженням загальних місць, то автори розглянутих пародійних стилізацій актуалізують окремі компоненти стилю та світообразу народної думи як своєрідні впізнавані маркери, відштовхуючись від яких, читач сприймає деформовану висміювану реальність.

Серед проаналізованих у дисертації дум виділено групу текстів, які суттєво віддалені від народного жанру-джерела за характером картини світу. Аналіз цих творів переконує, що еволюція світообразу літературних стилізацій думи має дві виразні тенденції: 1) образне ускладнення й символізація епічного сюжету („Дума про доброго кубанця” В. Барки та „Дума про кобзаря” Д. Кононенка); 2) переосмислення картини світу, за якого образ людини перестає бути сюжетним чинником („Дума про трьох вітрів” П. Тичини, „Ой красно ти, яблунько...” В. Свідзінського, думові стилізації А. Малишка, думи-вставки з повісті „Дике поле” О. Бердника). Світообраз думи у творах обох напрямів дистанціюється від першоджерела, збагачується окремими параметрами календарно-обрядового світообразу (П. Тичина, В. Свідзінський). У сюжетобудові „Думи про трьох вітрів” можна спостерегти також впливи казки (анімістична колізія), а в першій думі-вставці О. Бердника – легенди (етіологічна домінанта).

Подальший розвиток жанру думи поглибив зміни у світообразі: сюжет ліризується й передбачає символічну інтерпретацію. Ритмічні експерименти, розпочаті романтиками, закономірно розвиваються у поліметрію, візуальну імітацію нерівноскладовості засобами силабіки та силабо-тоніки. На новому рівні виявляється зв'язок із традицією фальсифікації, відбувається одична трансформація світообразу. Актуалізуються нові критерії моральності, спостерігається відмова від народного розуміння піднесеного.

Вплив думи на розвиток українського епосу має тривалу традицію. Авторське визначення творів як дум увиразнює обрій читацьких очікувань, вказує на необхідну перспективу прочитання. Відновленню „пам'яті жанру” думи в поемі сприяло руйнування генологічної прескриптивності та нормативності жанру: у добу романтизму поема ліризується й дедалі більше відходить від принципів класицистичного розуміння епосу, що уможливило активний діалог з іншими жанрами. Основи для взаємодії поеми та думи заклав своєю „Україною” П. Куліш. У

його пізніх творах, що визначені автором як „думи”, попри суттєву віддаленість від генологічних канонів, помітним є прагнення побудувати поеми на основі розвитку думового розуміння моралізаторства. Сатиричне викривлення ідеї уславлення героя – центральної для народного жанру – експліковане в поемі І. Франка „Дума про Наума Безумовича”.

На рівні світообразу поеми продовжують розвивати один із визначних параметрів думової картини світу – героїзм перед обличчям поразки. Подібне явище спостерігається в поемі А. Малишка „Дума про Данила Нечая”, у драматичній поемі „Дума про братів неазовських” Л. Костенко, у поемі О. Шведа „Дума про надрайонового провідника ОУН «Сагайдачного» (Карпа Васильчука)”. Останні два твори за своїм ідейним спрямуванням становлять своєрідні контрапункти: якщо Л. Костенко вказує на типовість зради ближнього в ментальності українця, то О. Швед наголошує саме на межевому характері героїзму.

Спостережено типологічну подібність сюжетної будови поеми О. Шведа та „Думи про Зінька Самгородського” Т. Осьмачки: названі твори сюжетно двопланові, герої в обох творах уособлюють повстанський рух, причому відповідний образний ряд послідовно акцентований. Водночас О. Швед зосереджує ідейне звучання на утвердженні всенародного характеру визвольного руху, тоді як Т. Осьмачка приділяє увагу звеличенню й романтизації головного героя.

У поемі Б. Олійника „Дума про місто” помітною є тяглість традиції поетичного діалогу думи і „Слова о полку Ігоревім”, простеженої на прикладі переспівів „Слова...”, творчості Т. Осьмачки.

В українській літературі простежується традиція, розпочата П. Кулішем: об’єднувати думи-розділи в думу-твір. Названа традиція продовжилася в називанні антологій та збірок, причому укладачі та автори артикулюють цей зв’язок.

Постановка питання про можливість впливу думи на розвиток лірики ускладнюється обсягом матеріалу. Звуження питання до проблеми впливу жанру думи на лірику В. Стуса дало підстави для висновків про народнопоетичне думове підґрунтя його поезії підтверджується на сюжетно-тематичному, образному та світоглядному рівнях. Типологічно подібні до думових мотиви та образи, пов’язані із невільництвом, інтерпретуються автором у річищі естетики абсурду. Поруч із відображенням духу руїнного „сьогодні” поет представляє невільницьке бачення світу, яке, проте, у його ліриці – на відміну від народного джерела – розкривається в категоріях опору та боротьби.

Жанр думи в історії української літератури пройшов тривалий розвиток, упродовж якого виявив здатність суттєво впливати на інші жанри. Водночас швидка втрата своєрідного віршового розміру спричинила активне розмивання його жанрових ознак у чинній генологічній системі, попри те, що вплив наукових уявлень про фольклорну думу на літературне життя жанру робить його впізнаваним навіть у творах кінця ХХ століття.

Основні положення дисертації викладено в таких публікаціях:

1. Цікавий С. Думова поетика і жанр думи у творчості Т. Шевченка / Сергій Цікавий // Актуальні проблеми української літератури і фольклору : наук. зб. / [ред. Мишанич С. та ін.]. — Донецьк, 2006. — Вип. 10. — С. 107—120.
2. Цікавий С. Проблема визначення обсягу генологічного поняття „дума” у літературі / Сергій Цікавий // Актуальні проблеми української літератури і фольклору : наук. зб. / [ред. Мишанич С. та ін.]. — Донецьк, 2007. — Вип. 11. — С. 5—14.
3. Цікавий С. Світообраз та стиль жанру думи у творчості Василя Стуса / Сергій Цікавий // Література. Фольклор. Проблеми поетики : зб. наук. пр. / [ред. Бублейник Л. та ін.]. — Київ, 2007. — Вип. 26. — С. 719—725.
4. Цікавий С. Дума як жанр в українській літературі: етапи розвитку та культурологічний контекст / Сергій Цікавий // Актуальні проблеми слов'янської філології : міжвуз. зб. наук. ст. / [ред. Зарва В. та ін.]. — Київ, 2008. — Вип. XIX : Лінгвістика і літературознавство. — С. 354—359.
5. Цікавий С. Літературна рецепція однієї думової формули / Сергій Цікавий // Актуальні проблеми української літератури і фольклору : наук. зб. / [ред. Мишанич С. та ін.]. — Донецьк, 2008. — Вип. 12. — С. 88—95.
6. Цікавий С. Особливості світообразу та стилю у „Думі про Бармашиху” В. Поліщука та „Думі про неможливого Грецького та куркуля Дерія” / Сергій Цікавий // Актуальні проблеми української літератури і фольклору : наук. зб. / [ред. Просалова В. та ін.]. — Донецьк, 2009. — Вип. 13. — С. 87—97.
7. Цікавий С. „Дума про Хведора Черника” Романа Купчинського : стилізаційний аспект / Сергій Цікавий // Актуальні проблеми української літератури і фольклору : наук. зб. / [ред. Просалова В. та ін.]. — Донецьк, 2011. — Вип. 16. — С. 164—170.
8. Цікавий С. Специфіка картини світу в соцреалістичній рецепції жанру думи / Сергій Цікавий // Актуальні проблеми української літератури і фольклору : наук. зб. / [ред. Просалова В. та ін.]. — Донецьк, 2012. — Вип. 17. — С. 159—166.

Додаткові публікації:

1. Цікавий С. Проблема жанрової трансмісії думи : від підробок до жанротворення / Сергій Цікавий // Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка. Література / [ред. Просалова В. та ін.]. — Донецьк, 2008. — Т. 23. — С. 124—133.
2. Цікавий С. Генологічна назва „дума” у польській романтичній традиції / Сергій Цікавий // Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка. Література / [ред. Просалова В. та ін.]. — Донецьк, 2009. — Т. 27. — С. 83—89.

АНОТАЦІЯ

Цікавий С. А. Жанр думи в українській літературі: становлення, етапи розвитку, художня специфіка. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.01.01 – українська література. – Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, Харків, 2013.

У дисертації простежено розвиток жанру думи в українській літературі на матеріалі творів XIX–XXI століть, визначено етапи жанрової трансмісії, впливи інших жанрів на засвоєння думи письменством. Жанр у роботі розглядається як картина світу (світообраз), яка в процесі адаптації в літературі зазнає змін різної інтенсивності, що підкріплюється модифікаціями стилю. Відповідно, встановлено, що редакційні обробки та фальсифікації заклали основи для модифікації генологічних параметрів думи, і ці тенденції розвинули поети-романтики: синтез картин світу й стилів різних жанрів, наслідування нерівноскладового розміру засобами силабіки та силабо-тоніки. Визначено, що в подальшому розвитку генологічних ознак поглиблюється символізація сюжету, розширюється коло жанрів, з якими дума вступає у взаємодію. Стиль і ритмічна організація літературної думи втрачають конкретність та впізнаються виключно в обрії очікування, сформованому назвою твору. Автори, як з'ясовано у роботі, інтерпретують окремі жанрові маркери стилю і картини світу.

Ключові слова: дума, жанр, стиль, світообраз, поема, стилізація, фальсифікація.

АННОТАЦИЯ

Цикавый С. А. Жанр думы в украинской литературе: становление, этапы развития, художественная специфика. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.01 – украинская литература. – Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина Министерства образования и науки, молодежи и спорта Украины, Харьков, 2013.

В диссертации проанализировано развитие жанра думы в украинской литературе на материале произведений XIX–XXI веков, определены этапы жанровой трансмиссии, влияния других жанров на усвоение думы писательством. Жанр в работе рассматривается как картина мира (мирообраз), которая в процессе адаптации в литературе претерпевает изменения различной интенсивности, подкрепляется модификациями стиля. Соответственно, установлено, что редакционные обработки и фальсификации заложили основы для модификации генологических параметров думы, и эти тенденции развили поэты-романтики:

синтез картин мира и стилей разных жанров, подражания неравносложному размеру средствами силлабики и силлабо-тоники. Определено, что в дальнейшем развитии генологических признаков углубляется символизация сюжета, расширяется круг жанров, с которыми дума вступает во взаимодействие. Стиль и ритмическая организация литературной думы теряют конкретность и узнаются исключительно в горизонте ожидания, сформированном названием произведения. Авторы, как выяснено в работе, интерпретируют отдельные жанровые маркеры стиля и картины мира.

Ключевые слова: дума, жанр, стиль, мирообраз, поэма, стилизация, фальсификация.

SUMMARY

Tsikavyi S. A. Genre Duma in the Ukrainian literature: the formation, development stages, art specifics. – The manuscript rights.

The thesis for the degree of Candidate of Philological Studies, speciality — 10.01.01 – Ukrainian literature. – V. N. Karazin Kharkiv National University, Ministry of Education and Science, Youth and Sport of Ukraine, Kharkiv, 2013.

The thesis analyzes the development of the genre Duma in the Ukrainian literature on the material of 20th–21st centuries works, defines the transmission stages of genre, the influence of other genres on Duma assimilation by artists. Genre in the paper is scrutinized as a picture of the world (world's image), which is changing in the process of adapting to the literature with varying intensity, reinforced by modifications of style. It is concluded, that close development of scientific genologic conceptions in literature and folklore studies makes it possible to trace genre transmission. The levels of world's image and style have been selected as main trends for analysis. Accordingly, it was found that the editor's refinement and fakes have laid the foundation for modifications of Duma's genologic parameters: ideological views of the 19th century appear in the picture of the world, the praying mood deepens, compared to folk genre. These trends have been developed by Romantic poets: a synthesis of world's images and styles of different genres, imitation of anisosyllabic versification with the syllabic and syllabic-tonic means. Romanticists tended to combination of epic and world's image of calendar poetry and also have founded close combination of poetical parameters of Duma and heroic poem „The Tale of Ihor's Campaign”. The last tendency has caused Duma-style translations by Panas Myrnyi and K. Zinkivskyi of that poem. In P. Kulish's poem „Ukraine” the trend of plot contamination is traced: accordingly to age's conception, the author have tried to build a sort of national epos on Greek examples. Such a trend is noticeable in further tradition: e.g., the term „Duma” in the titles of some poetry books refers to the compilation of many texts in one heroic and pathetic epos.

Duma stylizations, presenting the revolutionary romanticism, accentuated representation of their historical time, as reflected in the construction of the conflict and at

the images of the day. The actualization of „language games” – rhetoric and, as a consequence – dramatization is noticeable: heroes’ speeches become plot-building. It is defined, that para-literature context – especially ideology – has become significant part of the picture of the world.

Mock Dumas both of 19th and 20th centuries tended to polemics with heroic world’s image: actualizing of recognizable stylistic parameters, I. Franko and O. Irvanets’ have formed the additional satirical level of reading for their texts.

It is determined, that in the further development of genologic signs symbolizing of the plot deepens, the range of genres reacting with Duma increases. Specifically, ode, fable, fairy tale, calendar folklore influences are being studied. Some plots eliminate central folk parameter of world’s picture – a heroic person. Such a trend – deheroisation – is noticeable in mock Dumas, but furthermore in some scrutinized works preterhuman heroes can be observed (e.g., personalized nature elements – in P. Tychyna’s and V. Svidzins’kyi’s poetries). Genological signs of fairy tale and folk legend are traced in some elder re-interpretations of Duma by P. Tychyna and O. Berdnyk.

Style and rhythmic organization of literary Duma lose specificity and are recognized only in the horizon of expectations formed by the title of the work. The later authors – both epics and lyrics creators, – as it was found in the work, interpret certain genre markers – like style and picture of the world. In poetries by V. Stus Duma influences are non-systematic, but strong typological correspondences lead to the conclusion of indirect genre tendencies, both on poetical and world’s image levels.

The Duma in the history of Ukrainian literature went a long development, during which discovered the ability to interact with other genres. However, rapid weight kind of specific metrics caused active erosion of its genological characteristics in current genre system, despite the fact that the impact of scientific ideas about folk Duma on the literary life of the genre makes it recognizable even in the writings of the late twentieth century.

Key words: Duma, genre, style, world’s image, poem, stylization, fake.